

References:

1. Mykhailiuk, O. (2006) Stolypinska ahrarna reforma v konteksti protsesiv rozselennia silskoho hospodarstva na terenakh Rosiiskoi imperii [Stolypinska agrarian reform is in the context of processes of settling apart of agriculture on the walks of life of the Russian empire]. *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 10, pp. 25-29. (in Ukr.).
2. Hatsuliak, V. (2004) Novitnia istoriografii stolypinskoj ahrarnoi reformy v Ukraini [The newest historiography of stolypinskoj agrarian reform is in Ukraine] *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 8, pp. 73-76. (in Ukr.).
3. Prysiashniuk, Yu. (2006) Mentalni «pochuvannia» ukrainskoho selianstva v umovakh provedennia Stolypinskoj ahrarnoi reform [Mental «feeling» of the Ukrainian peasantry in the conditions of leadthrough of Stolypinskoj agrarian reform], *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 10, pp. 22-25. (in Ukr.).
4. Kornienko, P. (2006) Problemy derzhavnoho kredytnoho zabezpechennia pomishchyt'skykh ta selianskykh hospodarstv v roky Stolypinskoj ahrarnoi reform [Problems of the state credit providing of squire and peasant economies are in the years of Stolypinskoj agrarian reform], *Ukrainskyi selianyn*, vol. 10, pp. 29-32. (in Ukr.).
5. Vlasiuk, I. (2006) Ekonomichni naslidky Stolypinskoj ahrarnoi reformy na Pravoberezhnii Ukraini (1906-1914 rr.) [Economic consequences of Stolypinskoj agrarian reform are on Right-bank Ukraine (1906-1914)], *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 10, pp. 32-35. (in Ukr.).
6. Reient, O. (2006) Stolypinska ahrarna reforma: osnovni podii, periodyzatsiia, osoblyvosti, naslidky [Stolypinska agrarian reform: basic events, division into periods, features, consequences], *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 10, pp. 6-16. (in Ukr.).
7. Sokyr'ska, V. (2006) Osoblyvosti vprovadzhennia Stolypinskoj ahrarnoi reformy na Umanshchyni v doslidzhenniakh H. Yu. Khrabana [Features of introduction of Stolypinskoj agrarian reform are on Umanshchyni in researches of G. Yu. khrabana], *Ukrainskyi Selianyn*, vol. 10, pp. 20-22. (in Ukr.).
8. Kievlianin (1908) *H. Uman* [G. Uman], Kievlianin, vol. 26, pp. 4. (in Russ.).
9. Kievlianin (1908) *Umanskyi u.* [Umanskyi in.], Kievlianin, vol. 177, pp. 4. (in Russ.).
10. Kievlianin (1908) *Poezdka v h. Uman y Umanskyi uezd Nachalnyka Yuho-Zapadnogo Kraia, henerala-ot-kavaleryi V. P. Sukhomlynova Kyevliany* [Poezdka in a gramme. Uman of I of Umanskyi of uezd Chief Yugo-zapadnogo Kraia, general-ot-kavaleryi V. P. Sukhomlynova Kievlyanin], Kievlianin, vol. 226, pp. 4. (in Russ.).
11. Kievlianin (1909) *Umanskyi u.* [Umanskyi in.], Kievlianin, vol. 196, pp. 3. (in Russ.).
12. Kievlianin (1909) *Uman* [Uman], Kievlianin, vol. 249, pp. 4. (in Russ.).
13. Kievlianin (1910) *S Umanskoj vystavky* [S Umanskoj vystavki], Kievlianin, vol. 241, pp. 3. (in Russ.).
14. Kievlianin (1910) *Umanskyi u.* [Umanskyi in.], Kievlianin, vol. 304, pp. 4. (in Russ.).
15. Kievlianin (1910) *Revyzyia zemleustroistva v Umanskom uезде* [A revision of organization of the use of land is in the Umanskom district], Kievlianin, vol. 325, pp. 4. (in Russ.).

T. Kuznets

IMPLEMENTATION OF STOLYPIN AGRARIAN REFORM IN UMAN REGION REPRESENTED IN THE NEWSPAPER "KIEVLIANIN"

Introduction. P. Stolypin's agrarian reform envisaged the creation of new peasant farms by the destruction of communal form of land tenure. The peasants were given the right to leave the community, to have their own land and build hamlet farms. In Uman district of Kyiv province the allocation of land for farms

began in 1907 and it was a quickly process. Baron Coff's estates were the first to be divided into farms as they were purchased by the Peasant Bank. Then the communal lands of forty state villages were also distributed for hamlet farms to be built. The process of land division and farms' construction were highlighted in the newspaper "Kievlianin (Kyiv Resident)"

The purpose of the study was to systematize the publications on land management in Uman district as it was represented by the provincial newspaper "Kievlianin", in order to clarify those days' evaluation of this process and to introduce new historical sources into the scientific circulation.

The results of the newspaper "Kievlianin" being investigated demonstrated that there were more than 10 publications about Stolypin agrarian transformations on the territory of Uman district. Their analysis showed that the newspaper objectively presented the transformation in the system of peasant land tenure.

The originality of the research results can be seen in the fact that for the first time the publications of the newspaper "Kievlianin" became a source for investigating land management works in Uman region during Stolypin agrarian reform.

The article presents the **conclusions** that the newspaper "Kievlianin" displayed the peculiarities of Stolypin reform in Uman district, i.e. a swift rate of land management works. Uman district was shown to be representative one, but it was not the achievement of the district authorities and the land commission. The reason was that the territory of the district had forty state villages with communal form of land tenure and the peasants wanted to have them as private property. Farms began on the land bought by the Peasant Bank. The liberal newspaper "Kievlianin" depicted agrarian transformations in Uman region with a great deal of objectivity.

A comprehensive study of the newspaper "Kievlianin" of 1906-1919 is stated to be important as it is a valuable source for researching the implementation of Stolypin agrarian reform in Ukraine.

Key words: Uman district, "Kievlianin (Kyiv Resident)", hamlet, tract of land, land management works, the Peasant Bank, Uman Land Management Commission, community tenure.

УДК 39(477.4):058.244:Чикаленко

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-22-56-61

Ю. П. Присяжнюк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ (НА МАТЕРІАЛАХ СПОГАДІВ Є. ЧИКАЛЕНКА)

Статтю присвячено окремим аспектам етнографічних поглядів Є. Чикаленка на українське селянство Півдня України, як вони репрезентовані в його «Спогадах». Основну увагу звернуто на поширення серед селян регіону шкідливого для їхнього здоров'я та повсякдення вживання алкогольних напоїв, одночасно на

окремі сторони складного й усе ще мало охопленого уявою науковців процесу етногенезу – трансформації до осібною державного, тобто національного життя. Утім, інтерес автора має набагато ширше, більш універсальне науково-пізнавальне значення. Серед іншого у статті виокремлено тенденцію: пореформені реалії відчутно розширювали модерні горизонти селян, проте так і «не перетравили» їхні ментальні імперативи з соціального на національне.

Ключові слова: культурне коло, ментальні горизонти, повсякдення, селянський та інтелектуальний світи, спогади.

Постановка проблеми. Дослідники добре знайомі з оригінальною працею відомого українського діяча початку кінця XIX – першої чверті XX ст. Євгена Чикаленка, яка побачила світ під назвою «Спогади». Орієнтуючись на її зміст та авторську передмову, вони традиційно більше уваги приділяють основній сюжетній лінії – характеристиці українського громадського та культурного життя, але не часто звертають свої погляди на інші їхні «сильні» сторони. Зокрема, майже зовсім ігнорують описи південноукраїнського землеробського населення. І це зрозуміло, адже з'ясовувати цікаві факти діяльності видатних представників української інтелігенції (В. Антоновича, Б. Грінченка, Л. Жебуньова, М. Комарова, М. Лисенка, В. Науменка, Д. Пильчикова, П. Стебницького, братів Тобілевичів та ін.) куди комфортніше, аніж складні, нерідко насправду незбагненні сторінки селянського буття. Враховуючи ту обставину, що проблемами «пізнання народів, окремих верств і прошарків населення займається етнологія», пропонуємо саме в межах предмету цієї науки простежити деякі культурологічні аспекти життєдіяльності українського селянства Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. [1, 201–203].

Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких завдань автор залучає потенціал наукових категорій, який за умов їхнього комплексно-вибіркового використання покликаний забезпечити прогнозований результат. Це насамперед такі: етнічний автостереотип, етнокультурна дистанція, етнічна ідентифікація, етнічні експектації, етногенез, етнізація, етносоціологія, етнопсихологія [див.: 2; 3, 6–8]. Водночас для оцінки явищ і процесів корисними будуть поняття етнічний екстремізм та етноцентризм, що в цьому випадку означає відмову від абсолютизації переваг «свого» етносу, також від звеличення домінуючого(их) етносу(ів), його(їхньої) ідеологізації [2]. Особливістю використання цих категорій у дослідженні проблеми є те, що Є. Чикаленко запропонував свої погляди в той оригінальний спосіб своєрідних діалогів із окремими селянами, які, у такий спосіб, ніби «самі сказали за себе»: зокрема, з мешканцями с. Кононівки Андрієм Боровиком та Павлом Римарчуком, земляками з с. Перешори Петром Оправхатою, Яковом Псяревым, Павлом Малинкою, Зіньком Литвиненком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воротися з завданням покликаний допомагати досвід етнологічних студій, напрацьований представниками дифузійністичних шкіл Фріцом Гребнером, Францом Боасом, Кларком Уіслером, Паулем Киргоффом [4; 5]. Працюючи в першій половині XX ст., вони чимало доклалися до розробки методу дослідження культурно-історичних зв'язків, проблеми

самостійного походження культур. Відкидаючи чи певною мірою нехтуючи так звані «закономірностями», які потребували уніфікації етнічних культур, фактичної відмови від визнання самотності народів, представники цієї школи «визнавали кожний етнос унікальним явищем, котре з'являється лише один раз в одному місці» [6, 227]. Цю правду, зважали на етнокультурні феномени, яким притаманні однакові чи схожі ознаки. Власне тому дослідження має відбуватися за двома основними сюжетними лініями – вивчення культурних кіл кожного етносу та процесу (меж, інтенсивності тощо) їхнього поширення (дифузії) на культурні кола інших етносів.

Спробу презентувати українське селянство на методології, заснованій на системі «культурних зон» (Kultukreise), будемо здійснювати на інтелектуальній спадщині названих вище етнологів, поєднуючи їх із перевагами творчого доробку німецького антрополога Вільгельма Шмідта [7]. Значний інтерес для нас становлять також міркування сучасного американського культурного антрополога, соціолога та філософа індійського походження Арджуна Аппадурая, присвячені «новим способам розгляду популярних моделей споживання», дискусійним питанням «про мультикультуралізм та етнічне насильство в широкій глобальній перспективі» [8].

Загалом історіографію проблеми доцільно умовно розділити за критеріями: змін методологічних основ досліджень та рівня теоретичного осмислення проблем і науковості їхнього змісту. У цьому контексті виділимо працю польського історика Анджея Степніка, який запропонував епістемологічні перспективи, що вибудовані на розширенні можливостей міждисциплінарних студій, зокрема «моделях компаративного мислення про проблеми культури, домінантою якої є відмінність, а не ідентичність» [9, 43]. Принагідно наголосимо на «позитивному досвіді регіональних досліджень», представлених працями Олега Приймака та інших українських істориків, ширше – гуманітарів [10].

Конкретно **мета** статті полягає в намірах з'ясувати малодосліджені проблеми повсякденного життя й діяльності українського селянства Півдня України, як вони знайшли своє відображення в спогадах Є. Чикаленка.

Виклад основного матеріалу. Перше, на що варто звернути увагу, то це на відмову від «шкідливих» ознак етноцентризму, тобто спробувати позбутися абсолютизації переваг «свого» етносу, у такий спосіб – невинного звеличення домінуючого етносу, його ідеологізації. Підстав для цього достатньо і варто зазначити, що Є. Чикаленко, пропонуючи власну «етнографічну візію українського селянства Півдня України», досить професійно впорався з цим завданням [11, 17 та ін.]. І це попри те, що він, автор «Спогадів», ототожнював себе «зі своєю спільнотою», тобто був носієм тієї етнічної ідентичності, яка переконливо й однозначно позначилася на небайдужому, широко зацікавленому ставленні до пересічної сільської людності.

У численних сюжетних епізодах Є. Чикаленко представив селян, якими вони «були насправді», жодним чином не політизуючи свої інтерпретаційні погляди. Добрим прикладом тут слугує оцінка поширення серед селянства регіону шкідливого для здоров'я та повсякденного життя зловживання

алкогольними напоями, яке спостерігалось орієнтовно від середини 1880-х рр. У розмові з А. Боровиком Є. Чикаленко дізнався про своїх земляків так: «Перше, було, коли заїде до мене якийсь приятель по дорозі на станцію, то жінка зготує щось їсти, а я посилаю хлопця верхи по горілку, то гість не велить посилати, бо поки сюди та назад, то можна й до поїзду спізнитися, то ми так насухо поїмо, що Бог послав, поговоримо... А тепер не те, тепер у нас по селах мало не через хату господиня торгує потаємно горілкою. А наш брат, мужик, не те, що жид: жид вип'є чарочку завбільшки з наперсток, що тільки язика помочить, та й шабаш, годі! А наш брат, як допадеться до горілки, то п'є, доки рачки не полізе, забуде за поїзд і за справи, нап'є на карбованця, а втратить на сотні» [12, 286–287].

Проблема зацікавила Є. Чикаленка і він спробував скласти про неї своє компетентне враження. Тривалі спостереження привели його до таких висновків: поперше, заборона самогонваріння нічого не дала. Чи не «в кожній хаті гнали оковиту» і ця традиція зберігатиметься надалі [13, 12 та ін.]. Ба більше, за твердженнями Є. Чикаленка, навіть ті українські селяни, які емігрували (напр. до Канади), не поспішали з нею розлучатися. По-друге, відбувалася помітна трансформація моральних устоїв. З цього приводу було зазначено: «Я ще пам'ятаю, що у нас по селах хати не замикались, а тільки зачинялись на завертку та підпирались коромислом на знак, що господарів нема вдома, і рідко коли траплялося злодійство, а тепер рідко в селі знайдеться чоловік з доброю репутацією» [12, 287]. Показовий факт: коли Є. Чикаленко спробував дізнатися, хто в його селі бодай один раз не обмінявся чогось із сімейного майна на горілку, то швидко з'ясувалося, що таких усього три чоловіки, причому «перші два (Павло Щербатий і Гнат Кучеренко) неграмотні, а Дмитро Лужанський..., добре письменний, прослужив у мене (Чикаленка. – Ю. П.) економом років двадцять і справді чесно, але на старість так розпився, що умер від горілки» [12, 287–288]. По-третє, зловживання оковитою насправді набуло, кажучи сучасною мовою, національних масштабів. Виходило так, що на одне село лише кілька домогосподарів «ні в чому поганому не були замічені» [12, 288]. Водночас щось подібне діялося «мало не скрізь на Україні», зокрема й у Галичині. Це спонукало Є. Чикаленка до пошуку першопричин такого «несподіваного мракобісся» [14, 350]. У своїх зусиллях він звернув увагу на те вражаюче узгодження дій і відносин, які склалися між представниками однієї етнічної культури незалежно від багатьох-багатьох супровідних обставин. Цю гармонізацію Є. Чикаленко побачив у «пануванні московських та польських бюрократів, прославлених злодіїв...» [12, 288]. Вихід же запропонував дещо незвичний: піддатися під німців, аби вони «відлучили наш народ від злодійства» (як це мало місце з «єстами та логішами») [12, 288]. У такий спосіб у сфері соціальних відносин була продемонстрована відмова у схильності до етнічного сепаратизму. Десь навіть навпаки: тобто радше визнано потребу в міжетнічному спілкуванні, в якому представники спільнот покликані були надавати великої ваги своєму етнічному походженню, але без штучного з боку Є. Чикаленка протиставленню етносів. Ця етнокультурна дистанція поставала на ґрунті позитивної (автостереотипної) самооцінки, що

тривалий час формувалася на основі «найкращих уявлень про себе» [2].

Не менш важливе значення Є. Чикаленко приділяв і етнопсихологічним аспектам етнографічної характеристики українських селян Півдня України. Ставлячись до них, як до «своїх земляків» (що було пов'язано з періодичним перебуванням мецената на своїй батьківщині – у с. Перешорах, що на Одещині), він спостерігав, осмислював і пропонував своєрідні робочі гіпотези щодо частих етнічних конфліктів, вдавався до пошуків ефективних шляхів їхнього подолання, принагідно прагнув виявляти джерела зростання національної свідомості у різних соціальних умовах і етнічних середовищах, у тому числі й селянському. Його, громадського діяча й публіциста, цікавило, зокрема, як пересічні українські землероби сприймають партійні ідеології, які тоді активно поширювалися селами приїжджими та окремими місцевими пропагандистами. Як же був здивований Є. Чикаленко, коли дізнався, що селяни віддають перевагу не «революційно-соціалістичним партіям» і навіть не Револуційній українській партії (на що він власне сподівався), а самостійницькій програмі М. Міхновського. Його брошура «Самостійна Україна», що побачила світ у 1900 р. у Львові, найбільше подобалася землякам Є. Чикаленка тому, що суміжні їм поміщики були здебільшого людьми російської національності, відтак національне, вірогідніше всього, виявлялося в поглядах селян через набагато звичніше і природніше для їхньої патріархальної політичної культури соціальне. Такий «матеріал» дає підстави вести мову про бодай окремі сторони складного й усе ще мало охопленого науковою уявою процесу етногенезу – «трансформації етносу до осібного державного, тобто національного життя» [2].

А втім, ситуація виглядає набагато оптимістичніше, коли йдеться про такий процес як етнізація, тобто засвоєння однієї й тієї ж заданості бачення світу, на чому ґрунтується переконаність у природності, нормальності, правильності селянського способу життя. У період, що його досліджуємо, вона виявлялася у своєрідному поєднанні з не менш складним процесом еволюції соціальної структури як окремо взятої, так і сукупно всіх, представлених у південноукраїнському регіоні землеробських верств. Етносоціологічні трансформації давали оригінальні відповіді на виклики часу.

Є. Чикаленко докладно описав професійний шлях свого молодого земляка П. Оправхати, який до 27-річного віку зумів сформуватися в селянина нового («капіталістичного») типу. Це була людина письменна (!), яка справляла враження «дуже інтелігентного чоловіка» [12, 273]. П. Оправхата вважався «найрозумнішою, найосвіченішою людиною на всю округу (серед місцевих селян. – Ю. П.)» [12, 273]. Його «інноваційна сутність» формувалася на принципово інакшій, аніж це було прийнято в традиційному українському селі, комунікативній основі. У такому молодому віці він «дуже багато ходив по заробітках, виходив майже весь Південь (виділено мною. – Ю. П.), побував майже у всіх містах на Чорному морю, покуштував хліба з усяких печей, пробував усяких служб, але жодна не прийшла йому до смаку; побував у всяких сектах: був штундистом, шалапутом і скінчив цілковитим атеїстом і нарешті вернувся в своє рідне село, став сільським писарем» [12, 273]. Ще одна

характерна риса цього «нового селянина», який «головною перевищував своїх односельчан», – активна участь у, кажучи лаконічно, модерних формах діяльності: «Він гаряче взявся за організацію ошадно-позичкового товариства, робив енергійно всю дрібну роботу і майже кожного дня ходив до мене (Чикаленка. – Ю. П.) за порадою та книжками, які читав... страшенно швидко...» [12, 273]. Інтерес до читав тут мало дивував би (у пореформених селах завжди можна було зустріти одну чи кілька осіб, які цікавилися друкованим словом), якби не, так би мовити, масштаб цієї зацікавленості. «На одному подиху» Оправхата перечитав «Богдана Хмельницького» (М. Костомарова), «Історію одного міста» (М. Салтикова-Щедріна), також «Спартака», «Історію одного селянина» та ін. Зробив це настільки «страшенно швидко», що попервах виникали навіть сумніви в серйозності його ставлення до цього заняття. Проте підозри зникли, коли Оправхата починав спілкуватися на тематику прочитаного з мешканцями свого та суміжних сіл. Переказуючи все «майже дослівно», він викликав підвищену довіру не лише в селян, а й самого Чикаленка. Тому деякий час навіть здавалося, що чоловік перетворився на «зовсім свідомого українця, гарячого провідника відродження України» [12, 274]. У голові цієї освіченої людини почали виникати асоціації з Біблійними сюжетами, на кшталт одного з розбійників, який увірував у Ісуса Христа вже в момент розп'яття і став праведником. Але, як з'ясувалося, ненадовго.

Прояснення параметрів соціальної структури українського селянства Півдня України відкриває тут перспективи якісно глибшого осмислення повсякденного життя села кінця XIX – першої чверті XX ст. Так, якщо раніше головним опонентом селян вважалися суміжні поміщики, а їхня етнічна відмінність уявлялася ключовим «сегментом соціальної неприязні», то надалі боротьба загострювалася вже в межах самої селянської спільноти. Конфронтаційні лінії появились передусім у зв'язку з відчутним соціально-економічним розшаруванням. До честі Є. Чикаленка він впорався з емоціями, які генерувало знайомство з усе тим же селянським повсякденням, й запропонував досить гнучку модель «класових суперечностей», які простежувалися в сільській місцевості. Він писав: «Між цими шарами селян не можна провести виразних границь, вони не різко відокремлюються одні від одних» [12, 275]. Щоправда, це аж ніяк не свідчило про пріоритетність толерантності над злобою, особливо, коли йшлося про взаємини економічно полярних прошарків населення («палять один одному хати, клуні, ріжуть у хліві коняку, корову, в сажі – свиняку і т. д. Нерідко на цім ґрунті виникають страшні бійки, навіть душогубства, але вони нікого не дивують, не обурюють, на них дивляться навіть з гумором») [12, 276; 13, 212]. Як відомо, тенденція ринкової трансформації пореформеного села буде покладена в основу так званої «марксистської» концепції його розвитку, проте, легко помітити, Є. Чикаленко пропонував набагато мобільнішу за більшовицьку модель пояснення «класових суперечностей».

Ринкова (модерна) трансформація помітно впливала на еволюцію соціальної структури суспільства. Українське селянство потрапляло в об'єктив інтересів інтелігенції, яка, як певний продукт

цих змін, формувалася з помітним випередженням. Ці інтелектуали, усе ще досить незначні числом, покликани були виконувати не лише розмову, а й організаційно-виховну роботу. На початку XX ст. Є. Чикаленко зазначав: «...3-поміж описаних груп (селян Півдня України. – Ю. П.) почала, під моїм впливом, відокремлюватись невеличка купка душ біля десятка, яку можна назвати інтелігентною. Вона складається з елементів середнього віку, не однакових по своєму економічному станові, але з таких, що покінчили школу, передплачують дешеві газети, добувають де можна книжки і читають їх запоєм; вони по моїй ініціативі заснували кредитове товариство, згуртовувались коло цього діла і потроху починають керувати всім селом... За останні часи менше стало підпалів, злодійства; тепер найбільше балакають про кредитове товариство, про якунебудь нову сільсько-господарську машину..., про те, що пишуть по газетах...» [12, 276].

Проведений аналіз окремих сторін життєдіяльності селянства Півдня України дає підстави зрозуміти деякі її трансформаційні ознаки. Серед іншого можна спостерігати ключову тенденцію: ринкові відносини («капіталізм»), які радикально, хоча й до певної міри локально змістили пріоритети селянського повсякдення, «відчутно розширили його модерні горизонти» [15, 13]. Утім, вони так і «не перетравили» їхні соціальні ментальні імперативи на національні.

Висновки. Автор усвідомлює відносність пропонованих ним підсумків, однак отримані результати є цілком обґрунтованими й достовірними. Назагал Є. Чикаленко подав широку, хоча й виведену на локальних прикладах, панораму повсякденного життя українських селян Півдня України – від традиційних методів господарювання до вибіркового отримання освіти та складних відносин із німецькими колоністами. Не вникаючи в сутність модерної доби, він предметно описав оригінальні свідчення якраз того, як сільські люди адаптувалися в цей насправду новий для них світ. Новизна дослідження полягає в помітному розширенні ракурсу наукового тлумачення етнографічних особливостей українського селянства Півдня України кінця XIX – перших десятиліть XX ст., як вони знайшли своє відображення в «Спогадах» Є. Чикаленка. Спираючись на отримані результати, маємо підстави знехтувати так званіми «закономірностями» уніфікації етнічних культур, визнати селянство (яке ми ідентифікуємо як «українське») унікальним історичним явищем, що «з'явилося лише один раз в одному місці». Надалі цей самотній селянський світ доцільно вивчати в контексті його ж культурного кола, відповідно тлумачити його дифузю, тобто межі та інтенсивність поширення на культурні кола інших етносів, зокрема німців, євреїв, росіян. Мемуари відомих громадських діячів і окремих представників самого селянства становлять тут ще мало використаний комплекс джерел, що спонукає автора продовжувати науковий пошук.

Список використаної літератури та джерел:

1. Присяжнюк Ю. Поняття «народ» у ретроспекції українських і польських інтелектуалів XIX ст. *Rozdroia. Polsko-ukraïnski dyskurs humanistyczny*. Czestochowa ; Humac ; Poznac : Wydawnictwo «Taurus», 2013. S. 201 – 208.
2. Етнічний довідник. 12.12.1019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etnography.national.org.ua/glossary/e.html>

3. Яковенко Н. У пошуках Нового неба. Життя і тексти Йоанікія Галіатовського. Київ : Лаурис ; Критика, 2017. 704 с.
4. Poirier J. Graebner Fritz (1877–1934) / Jean Poirier. 17.10.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.universalis.fr/encyclopedie/fritz-graebner/>
5. Graebner F. Das Weltbild der primitiven : eine Untersuchung der Urformen weltanschaulichen Denkens bei Naturvölkern. Bonn-München : Ernst Reinhardt, 1924. 175 s.
6. Вілсон Е. Селяни стають українцями : український модернізм // Українці : несподівана нація. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 219–228.
7. Schmidt W. German-austrian anthropologist and linguist 13.10.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com/science/kulturkreis>
8. Appadurai A. Modernity at Large : Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 229 p.
9. Сткрпнік А. «Свуй» і «обсу» в польській музичній історії – problem teoretyczne. *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Przeszycie : Wydawnictwo uniwersytetu Przeszyckiego, 2008. S. 33 – 43.
10. Приймак О. Селянство Південної України : соціальна історія кінця XIX – початку XX століть. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 458 с.
11. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського у м. Києві (далі – ВР ІМФЕ). Ф. 8. Д. І. Яворницький, К. 2, Од. зб. 3. Український простолод в його творчості. Збірка записів оповідального жанру українською мовою, проведених на Дніпропетровщині, Харківщині, Херсонщині, Полтавщині, Київщині, Одещині в 1870 – 1939 рр., 940 арк.
12. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1955. 504 с.
13. ВР ІМФЕ, Ф. 1–2 дод. Етнографічна комісія ВУАН, Од. зб. 271. Шевченко Л. П. Етнографічні матеріали про будівництво хати, скотарство, землеробство, лови, виїзд у дорогу, 1926 – 1929 рр., 176 арк.
14. Присяжнюк Ю. Історична свідомість та ментальність українських селян на зламі XIX – XX ст. *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszyw : Wydawnictwo uniwersytetu Przeszyckiego, 2008. S. 348 – 355.
15. Le Roy Ladurie E. Montaillou, village occitan de 1294 à 1324. Paris, 1975. 386 p.

References:

1. Prysiazhniuk Yu. (2013). The concept of «people» in retrospective of Ukrainian and Polish intellectuals of the nineteenth century. Rozdroza. The Polish-Ukrainian discourse on the humanities. Scientific editors: R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. Czestochowa ; Humac ; Poznac : Publishinghouse : «Taurus», 201 – 208. (In Ukr.)
2. Ethnic handbook. 12.12.1019 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ethnography.national.org.ua/glossary/e.html>
3. Yakovenko N. (2017). In search of the New Heaven. Life and lyrics by Yoanikii Galiatkovsky. K. : Laurus ; Krytyka, 704 p. (In Ukr.)
4. Poirier J. Graebner Fritz (1877 – 1934) / Jean Poirier. 17.10.2019 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.universalis.fr/encyclopedie/fritz-graebner/>
5. Graebner F. (1924). Das Weltbild der primitiven : eine Untersuchung der Urformen weltanschaulichen Denkens bei Naturvölkern. Bonn-München : Ernst Reinhardt. (In Ger.)
6. Wilson A. (2004). Peasants are becoming Ukrainians : Ukrainian modernism. The Ukrainians : Unexpected Nation. Kyiv : Ed.: «K.I.S.» (In Ukr.)
7. Schmidt W. German-austrian anthropologist and linguist 13.10.2019 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.britannica.com/science/kulturkreis>
8. Appadurai A. (1996). Modernity at Large : Cultural

Dimensions of Globalization. Minneapolis : University of Minnesota Press. (In USA)

9. Stkrpnik A. (2008). «Yours» and the «stranger» in Polish historical thought – a theoretical problem. History – mentality – identity. The place and role of history and historians in the life of the Polish and Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries. Edited by J. Pisulickiej, P. Sierkigi, L. Zashkiliak. Rzeszyw : Publishing house of the University of Rzeszyw, 33 – 43. (In Pol.)
10. Prymak O. M. (2012). Peasantry of Southern Ukraine: social history of the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries : monograph. Zaporizhzhia : ZNU. (In Ukr.)
11. The Department of Manuscripts of the M. Rylskyi institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology in Kyiv. D. I. Yavornytskyi. R. 2. Storage unit 3. Ukrainian common people in his work. Collection of records of the narrative genre in the Ukrainian language, conducted in Dnipropetrovshchyna, Kharkivscukrhyna, Khersonschyna, Poltavshchyna, Kyivshchyna, Odeshchyna in 1870 – 1939. (In Ukr.)
12. Chykalenko Ye. (1955). Memories (1861 – 1907). New-York : Ukrainian Free Academy of Sciences in USA. (In USA)
13. The Department of Manuscripts of the M. Rylskyi institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology in Kyiv. App Fund 1–2. Ethnographic Commission of the UVAN. Storage unit 271. Shevchenko L. P. Ethnographic materials on the construction of the house, cattle-breeding, agriculture, fishing and traveling, traveling, 1926 – 1929. (In Ukr.)
14. Prysiazhniuk Yu. (2008). Historical consciousness and the mentality of the Ukrainian peasants at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. History – mentality – identity. The place and role of history and historians in the life of the Polish and Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries. Edited by J. Pisulickiej, P. Sierkigi, L. Zashkiliak. Rzeszyw : Publishing house of the University of Rzeszyw, 348 – 355. (In Ukr.)
15. Le Roy Ladurie E. (1975). Montaillou, village Occitan de 1294 à 1324. Paris. 386 p. (In Fran.)

Y. Prysiazhniuk

UKRAINIAN PEASANTRY IN SOUTHERN UKRAINE AS AN OBJECT OF ETHNOLOGICAL STUDIES (BASED ON YEVHEN CHYKALENKO'S MEMORIES)

Introduction. Historians are well aware of the original work of Yevhenii Chykalenko, the famous Ukrainian figure of the late nineteenth – the first quarter of the twentieth century, who saw the world under the name «Memories». Focusing on the content and author's preface, traditionally more attention is paid to the main storyline – the characteristics of social and cultural life, but rarely its other «strengths». In particular the description of life and activity of the South Ukrainian agricultural population is almost completely ignored. And this is understandable, because it is much easier to investigate interesting facts about the activities of prominent representatives of Ukrainian intelligentsia than to find out hard, often incomprehensible pages of peasants' everyday lives. Taking into account the fact that the ethnology deals with the problems of studying the people, individual strata and strata of the population, we propose to trace, within the subject of this science, the cultural aspects of South Ukrainian peasantry life in the second half of the nineteenth and early twentieth century.

Purpose. The purpose of the article is to try to find out underexplored problems of everyday life and

activity of the South Ukrainian peasantry, as they were reflected in the memories of Yevhen Chykalenko.

Methods. The methodological peculiarity of exploration is a set of original categories of ethnological science, which make it possible to discover the everyday life of Ukrainian peasantry, to distinguish and analyze its various aspects – interaction with the natural and social environment, problems of identity, self-esteem, interethnic conflicts, modern transformation, etc.

Results. The author is aware of the relativity of his results. However, those obtained are quite reasonable and reliable. Yevhen Chykalenko presented a broad (albeit local) panorama of the daily life of Ukrainian peasants in the South of Ukraine – from traditional method of münage to selective education and complicated relations with German colonists. Without delving into essence of modern times, he described in detail the original testimony of how rural people adapted to that world ever new to them.

Originality. The novelty of the study lies in the noticeable extension of the perspective of scientific interpretation of ethnographic features of South Ukrainian peasantry in the late nineteenth – early decades of the twentieth century, as they were recollected in Yevhen Chykalenko's «Memories».

Conclusion. We have a reason to neglect so-called «laws» of unifying ethnic cultures, to recognize the peasantry (which we identify as «Ukrainian») as a unique historical phenomenon that «appeared only once in one terrain». Its expedient to study this peasantry in the context of its cultural circle, and accordingly to interpret its diffusion, that is, the boundaries and the intensity of its spreading within the cultural circles of other ethnic groups, including Germans, Jews and Russians. Memoirs of well-known public figures and representatives of the peasantry themselves constitute a still little used set of sources.

Keywords: cultural circle, mental horizons, everyday, peasant and intellectual worlds, memories.

УДК 930 [47+57] Лящ.: [94:332.2.021]

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-22-61-65

Є. Г. Сінкевич

доктор історичних наук, професор, професор кафедри
всесвітньої історії і міжнародних відносин Черкаського
національного університету імені Богдана

Хмельницького

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5729-1644>

П. І. ЛЯЩЕНКО – ДОСЛІДНИК ПРОЦЕСІВ ЕВОЛЮЦІЇ АГРАРНИХ ВІДНОСИН У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Академіка АН УРСР і член-кореспондента АН СРСР Петра Івановича Лященка цілком заслужено вважають одним із фундаторів міждисциплінарного напрямку історичної та економічної науки – історії народного господарства. Його біографія і наукова спадщина достатньо розлого вивчені, хоча не бездоганно. Наприклад, її досі довідкова література містить хибну інформацію про рік народження вченого. Оглядом в історіографії відображено його напрацювання початку ХХ ст. стосовно аграрного питання. У публікації здійснено аналіз найбільш вагомих праць вченого стосовно оцінки ним Великої реформи 1861 р.,

малоземелля селянських господарств, діяльності банківської системи, борошномельної промисловості та зовнішньої торгівлі збіжжям.

Ключові слова: Петро Іванович Лященко, аграрні відносини, наукова школа, Велика реформа 1861 р.

Постановка проблеми. П. Лященко відомий як один із фундаторів історії народного господарства – напряму на межі економічної та історичної науки [1]. Однак науковець свою наукову діяльність розпочинав як фахівець з аграрної проблематики [2, 6-7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюція аграрних відносин в Російській імперії в дослідженнях П. Лященка не знайшла висвітлення в сучасній історіографії.

Зазвичай ті дослідники, що аналізували наукову творчість П. Лященка, обмежувалися лише констатацією загальних положень. Ми маємо на меті докладно вивчити праці вченого, що вийшли друком на початку ХХ століття і були присвячені питанням еволюції аграрних відносин у Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. Схвальні відгуки сучасників викликала одна з перших статей П. Лященка [3] стосовно послуговування статистичними даними в оцінці становища аграрного сектору економіки [4, с. 1-48; 5, 144-145]. Характерно, що на межі ХІХ – ХХ ст. аграрне питання набуло не тільки суспільного та економічного звучання, але й політичного. Представники соціалістичного (марксистського) напрямку маніфестували його в роботах В. Леніна (більшовицьке крило) і П. Маслова (меньшовицьке крило) [6]. Найбільш помітними працями, що відображали позицію ліберальних народників, були роботи М. Каблукова [7]. Певний інтерес представляють і праці О. Кауфмана, який чітко не артикулював свої політичні переваги [8].

Стажування П. Лященка в провідних університетах Німеччини не могло не позначитися на його підходах до вирішення аграрного питання. Тема першого великого дослідження вченого «Очерки аграрної еволюції Росії» (далі – «Очерки») [9] достатньо актуальна й за умов сьогодення. Ознайомившись із новітніми тогочасними напрацюваннями західноєвропейських учених-економістів, представників так званої історико-економічної школи в політекономії: К. Бюхера, В. Зомбарта, Г. Шмоллера, – науковець прийшов до висновку, що їх праці дають відповідь стосовно розвитку промислового виробництва у Західній Європі, однак залишають багато питань стосовно економічної теорії аграрного сектору. В цій ситуації П. Лященко більше схилився до поглядів фундаторів історико-економічної школи В. Рошера [10], Б. Гільдебранта [11]. Підвалиною їх світогляду було переконання, що закони політекономії мають бути результатом всебічного вивчення економічних явищ господарських процесів, їх історії та психологічного підґрунтя. Помітну роль серед представників школи відіграв Г. Шмоллер, який визначив своє місце в науці таким чином: «Я намагаюся бути і економістом, і істориком» [12]. Дослідники зазначають, що окрім П. Лященка історико-економічна школа вплинула і на творчість М. Довнар-Запольського [13, 5].

Перший том фундаментальної праці П. Лященка «Очерки» [9] поділений на чотири частини: загальну (концептуальну), історичну, дослідження сільськогосподарського ринку, ставлення до ринкових відносин з боку селянства. Для своїх теоретичних викладок